

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 3062-0317

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2025 (Aralık/December)

GISTU Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

17-19. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinde Cihad Hadislerinin Dolaşımı*

Circulation of Hadīths on Jihād in the 17th–19th Century Istanbul Qāḍī Court Registers

Muhammed Talha Kılıç

Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis ABD
PhD Student, Gaziantep University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Studies, Hadith Division
Gaziantep/Türkiye
muhammedtk33@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6368-1972>

Recep Aslan

Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Prof. Dr., Gaziantep University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Gaziantep/Türkiye
recep_aslan72@hotmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-1972-9726>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 29 Ekim 2025
Kabul Tarihi: 19 Kasım 2025
Yayın Tarihi: 31 Aralık 2025

Article Information

Article Type: Research Article
Date Received: 29 October 2025
Date Accepted: 19 November 2025
Date Published: 31 December 2025

Atıf/Citation: Kılıç, Muhammed Talha; Aslan, Recep. “17-19. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinde Cihad Hadislerinin Dolaşımı”. *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (Aralık 2025), 1-19. DOI: 10.56477/gibtuislamad.1812950

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Hakem Sayısı: İki İç Hakem-İki Dış Hakem

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı: Etik kurallara uyulduğu, yazar(lar)ın herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı ve herhangi bir dış fon almadıkları beyan edilmiştir.

İntihal: Tespit edilmemiştir. (intihal.net).

Lisans: Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Yayıncı: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.

* Bu makale, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan “16-20. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinde Hadis” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Review: Double-blind

Reviewers: Two Internal - Two External

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflict of Interest and Funding Statement: It is declared that ethical rules have been complied with, the author(s) have no conflict of interest, and no external funding was received.

Plagiarism: No plagiarism detected. (intihal.net).

License: This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Published by: Gaziantep Islam Science and Technology University.

* This article is derived from the doctoral dissertation titled “Hadīth in the 16th–20th Century Istanbul Qāḍī Registers,” which is currently being conducted at the Institute of Social Sciences of Gaziantep University.

Öz

İstanbul Kadı Sicilleri Osmanlı Devleti'nin en önemli hukuki metinlerinden birini teşkil etmektedir. Bu metinler, devletin mahkeme kayıtlarını oluşturmakla birlikte; hukuki ihtilaflar, alım-satım akitleri, muamelat, vakıf, köle azadı işlemleri, miras taksimleri gibi pek çok konuda önemli tarihi bilgiler içermektedir. Söz konusu bilgiler ilgili mahkeme kadıları tarafından düzenlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Kadıların mahkemelerdeki bu işlevi, Osmanlı hukuk sisteminin çalışma şeklini de ortaya koymaktadır. Temelde İslam Hukukuna dayanan Osmanlı hukuk sisteminde hadislerle ne denli yer verildiği ve ne ölçüde istifade edildiği bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Eğer hadislerden belirli ölçüde yararlanılmış ise bunun bir hukuk dili ile nasıl aktarıldığı, hadisin bağlamı ile yer aldığı mahkeme kaydının uyumu, ilgili hadislerin sicillere nereden intikal ettiği ve bu hadislerin Osmanlı toplumundaki dolaşımı, araştırmanın bir diğer önemli sorusudur. Bu maksatla 100 ciltlik kadı sicilleri tamamen taranmış ve tarama sonucunda ortaya çıkan cihad hadisleri yukarıdaki sorular kapsamında değerlendirilmiştir. Buradan hareketle bu çalışma, hadislerin Osmanlı hukuk sisteminin önemli bir parçasını oluşturan kadı sicillerinde dikkate değer oranda yer aldığını ve özellikle cihad hususunda önemli bir teşvik unsuru olarak kullanıldığını tespit etmektedir. Bu tespiti yaparken hadislerin sicillere doğru bir şekilde intikal edip etmediği, takdim-tehir veya ihtisarin yapıp yapılmadığı ve yapısal olarak bozulmaların olup olmadığı gibi hususlar da makalenin temel tespitlerini oluşturmaktadır. Çalışmada hadislerin dolaşımı ortaya konulurken klasik tahrir çalışmasından özellikle kaçınılmış, hadislerin dolaşımının kadı sicillerinin temel unsurları olan; kadı, nâib, kâtip ve Osmanlı tebaasının beslendiği kaynaklar üzerinden tespit edilmesine özen gösterilmiştir. Bu kaynakları ise özellikle kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtlarındaki hadis metinleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İlahiyat, Hukuk, Osmanlı Hukuku, İstanbul Kadı Sicilleri.

Abstract

The Istanbul Qāḍī Registers represent one of the most significant legal sources of the Ottoman Empire. These court records, prepared by Ottoman judges, provide valuable historical insight into legal disputes, contracts, transactions, endowments (*waqf*), slave manumissions, and inheritance divisions. As such, they also shed light on the functioning of the Ottoman legal system, which was fundamentally based on Islamic law. This study investigates the extent to which hadiths were used within that system and how they were integrated into legal discourse. It examines whether the ḥadīth cited in court records aligned with the legal context, how they were transmitted into the *sicils*, and how they circulated within Ottoman society. For this purpose, one hundred volumes of Qāḍī Registers were thoroughly examined, and the *hadiths on jihād* identified through this review were evaluated within the framework of the questions outlined above. Accordingly, this study establishes that hadiths were included to a significant extent in the Qāḍī Registers, a key component of the Ottoman legal system, and that they were particularly employed as an important means of encouragement in matters of jihād. The study further questions the accuracy of ḥadīth transmission, looking at whether they were modified, abridged, or structurally altered. Avoiding classical *tahrīj* methods, the research instead traces ḥadīth circulation through the roles of judges, deputies, scribes, and the sources used by the Ottoman populace. Special attention is given to ḥadīth appearing in inheritance inventories, which serve as a key source for understanding how prophetic traditions were incorporated into judicial practice. Thus, the study highlights the role of ḥadīths not only as religious texts but also as operative elements in Ottoman legal reasoning and documentation.

Keywords: Ḥadīth, Islamic Theology, Law, Ottoman Legal System, Istanbul Qāḍī Registers.

Giriş

Osmanlı Devleti’nin en önemli hukukî metinlerinden kabul edilen kadı sicilleri, İslam Araştırmaları Merkezi’nin öncülüğünü yaptığı *İstanbul Kadı Sicilleri Projesi* kapsamında alanında uzman bir ekip tarafından transkribe edilmiştir. 1500-1600 yılları arasında kapsayan İstanbul (sur içi) ve bilâd-ı selâse’deki (Üsküdar, Galata, Eyüp) defterlerden her on yıldan birer defter seçilmesi suretiyle 40 defterin transkripsiyonu 2012 yılında tamamlanmıştır. Daha sonra 60 cildin de eklenmesiyle oluşan 100 ciltlik külliyat 2019 yılında yayımlanmıştır.¹

İstanbul Kadı Sicilleri hadis ilmi açısından bugüne kadar hiç değerlendirilmemiştir. Siciller, İlahiyat alanında dahi son yıllarda tez düzeyinde ortaya çıkan ve yalnızca İslam hukuku kapsamında yer alan birkaç çalışmaya konu edilmiştir.² Bu çalışmaların da kapsamı belirli yüzyıllara ait mahkeme kayıtlarının incelenmesiyle sınırlı kalmıştır. İstanbul Kadı Sicillerinin bazı ciltlerinin okunması ile başlayan araştırma süreci sicillerde bu alanda ciddi bir rivayet birikiminin olduğunun görülmesiyle derinleştirilmiştir. Böylece hadis rivayetleri, 100 cildin tamamında önce sicillerin yer aldığı veri tabanındaki arama motoru yardımıyla taranmış, bunun yeterli görülmemesiyle birlikte ciltlerin tamamı okunarak hadis ilmine dair bütün veriler toplanmaya çalışılmıştır. Kadı sicillerinin hukukî metinler olması, rivayet sayısının İslâmî ilimlere ait herhangi bir metne kıyasla daha az olmasına sebebiyet vermiştir. Ancak yine de rivayetlerin çeşitlendiği ve belirli konularda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Rivayetlerin kullanımının hem kadılık müessesesinin üyeleri hem de mahkemeye kayıt oluşturan Osmanlı halkı tarafından gerçekleştirilmesi ise Osmanlı’daki hadis bilgisinin ve kültürünün izlerini taşıması itibarıyla önemli görülmüştür. Bu rivayetlerden cihad konulu rivayetlerin varlığı ise Osmanlı’nın özellikle son dönemlerinde girdiği veya karşı karşıya kaldığı savaflara ait; ferman, nâme-i hümayûn ve çeşitli vesikalarda daha da belirginleşmiştir. Kadı sicillerinde tespit edilen söz konusu rivayetlerin Osmanlı Devleti’nin diğer resmî evraklarında da yer alıp almadığı sorusu gündeme gelmiş ve bu bağlamda Osmanlı arşiv belgelerinde ilgili rivayetlerin sınırlı düzeyde de olsa izleri sürülmüştür. Bu kapsamda II. Süleyman’ın (öl. 1102/1691) İran Şahı’na gönderdiği nâme-i hümayunda cihadla ilgili çeşitli rivayetlerin bulunması konuyla ilgili derinlemesine bir araştırma yapmaya sevketmiştir. Aynı şekilde Fatih Sultan Mehmed Han’a (öl. 886/1481) ait fetihnâmelerde de çeşitli rivayetlerin var olması kadı sicilleri dışında Osmanlı resmî yazışmalarında ve belgelerinde hadis kullanımının önemini kanıtlamıştır.

Çalışmada ilgili cihad rivayetleri tespit edilerek rivayetlerin metinlere nasıl yansındığı, hangi bağlamda kullanıldığı belirtilmiştir. Rivayetlerin kayıtlara nasıl geçtiğine dikkat edilmiş, hadis kaynaklarındaki formu ile metinlere yansıyan formunun mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte rivayetlerin başta kadı sicilleri olmak üzere diğer

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.kadısicilleri.org>

² Gülistan Çetintaş, *İstanbul Kadı Sicillerinde Muhâlea / Mukhâla’a in Istanbul Kadı Registers* (Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ebrar Ersoy, *İstanbul Kadı Sicillerinde Rehin / The Pledged in the Court Registers of Istanbul* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

belgelere nereden intikal ettiği de araştırılmıştır. Bu yapılırken klasik hadis tahricine değil, Osmanlı toplumunun merkeze aldığı özelde hadis metinlerine genelde ise dînî metinlere yoğunlaşmıştır. Bu kaynaklar çalışmanın tarama grubu kaynaklarını oluşturmuştur.

Osmanlı toplumunun merkeze aldığı hadis metinleri tespit edilirken ilk olarak tereke kayıtları (miras bırakılan kitaplar) incelenmiştir. Nitekim bu kayıtlar Osmanlı insanının neler okuduğunun bilinmesi açısından birincil kaynaklardır. Bu kapsamda tereke kayıtlarında: *Meşâbîhu's-sünne*, *Mişkâtü'l-meşabiḥ*, *Mirkâtü'l-mefâtîḥ*, *Şerḥu Meşâbîhu's-sünne*, *el-Câmi'u's-şagîr* ve şerhi *Feyzu'l-ḡadîr* ile *Mebâriku'l-ezhâr* gibi hadis eserlerinin yoğun olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Bu eserler arasında özellikle: *Meşâbîhu's-sünne*, *el-Câmi'u's-şagîr* ve *Mebâriku'l-ezhâr*'ın Osmanlı hadis eğitim ve öğretiminde önemli bir yeri doldurduğu ve dönemin hadis geleneğinin oluşumunda belirleyici rol oynadığı anlaşılmaktadır.³ Rivayetler bu kaynaklarda saptandıktan sonra temel hadis kaynaklarında aranmış, gerekli tespitler bu kaynaklar üzerinden de gerçekleştirilmiştir. Rivayetlerin hadis kaynaklarında yer almaması durumunda yine tereke kayıtlarında sıklıkla geçen ve Osmanlı hukukunun temel metinleri işlevini gören Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi ḡureri'l-aḥkâm*'ı ile İbrahim Halebî'nin (öl. 956/1549) *Mülteḡa'l-ebḡur*'una müracaat edilerek rivayetlerin tespiti yapılmıştır.⁴ Son olarak rivayetlerin belirlenmesinde Osmanlı dönemi manzum hadis eserlerine de müracaat edilmiştir.⁵

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018), 179-181; 194; Mustafa Celil Altuntaş, “Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Şagîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimi'ndeki Yeri”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2017), 364; Muhammed Enes Ercan, *İbni Melek ve Mebâriku'l-Ezhâr Şerḥu Meşâriku'l-Envâr Adlı Eseri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 1-2.

⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 970 - 971 / M. 1563), 11/64-65; *İstanbul Kadı Sicilleri 71 Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil* (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), haz. Rasim Erol, Mustafa Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 31/233-234; *İstanbul Kadı Sicilleri 54 Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil* (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), haz. Rifat Günelan, çev. Mehmet Akman (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 350; 630; 659; *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil* (H. 1051 - 1053 / M. 1641 - 1644), haz. Sabri Atay, Rasim Erol (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012), 198; 326; *İstanbul Kadı Sicilleri 57: İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil* (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), 17/241-246; *İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil* (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), 18/121-122; 335; 513; 514-515; 609-610; 710; 846-847; 912-913; 941-942; 978; 1015-16; *İstanbul Kadı Sicilleri 91 Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), haz. Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 51/83-84; *İstanbul Kadı Sicilleri 46 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil* (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), haz. Hüseyin Kılıç, Abdülkadir Altın, Numan Yekeler, Salih Kahrıman, Nedim Pakırdağ, çev. Mehmet Akman (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 6/128-129; *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil* (H. 1057-1059/M. 1647-1649), haz. Fuat Recep, Rasim Erol (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 15/48-49; *İstanbul Kadı Sicilleri 59 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil* (H. 1115-1116 / M. 1704), 19/130; *İstanbul Kadı Sicilleri 74 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil* (H. 1171-1172/ M. 1758), haz. Salih Kahrıman, Mümin Yıldıztaş (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 34/162.

⁵ Bu kapsamda Yüceer'in doktora çalışmasında yer verdiği manzum hadis eserleri esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Yüceer, *Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan*

Kadı sicillerinde cihad başlığı altında toplanabilecek toplam üç rivayet vardır.⁶ Bu rivayetlerin tamamı bir savaş ya da seferberlik durumunda alınmış kararları ifade eden kayıtlarda görülmektedir. Söz konusu rivayetler; (لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّيِّ يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ) (الْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ) ظَاهِرِينَ، عَلَى مَنْ نَاوَاهُمْ) (الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ) şeklindedir.

Bu çalışmada söz konusu rivayetler ve yer aldıkları kayıtlar incelenecektir. Bununla birlikte cihad konulu hadislerin kadı sicilleri dışındaki resmî belgelerde de geçtiğini gösterebilmek amacıyla bir nâme-i hümayûn ve fetihnâme de bulunan rivayetler incelenecektir.

1. II. Mustafa'ya Ait Bir Dua Fermanında Hadis

Cihad konusu altındaki rivayetlerden ilki II. Mustafa'nın (öl. 1115/1703) Nemçe (Avusturya) ile yapılacak savaş öncesi sâdır olan dua fermanında yer almaktadır. 1107/1695 tarihli bu ferman, II. Mustafa'nın tahta çıktığı ilk yılda düzenlenen Nemçe seferinin hazırlık aşamasına dair önemli bilgiler vermektedir. Bu fermanla cihadla ilgili bir rivayete yer verilmesine rağmen çeşitli konularda rivayetler ve konu ile ilgili çokça ayet atfına da yer verildiği görülmektedir. Bu atıflara yer vermeden önce ferman rükünleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Fermanlar çeşitli rükünlerden oluşmaktadır. Her fermanla olmamakla birlikte çoğu fermanla ilk rükün, ferman kelimesinin kullanımıdır. İkinci rükünde ise muhatabın ismi dua ve övgü ifadeleriyle yer almaktadır.⁷ II. Mustafa'ya ait ferman da “Dua Fermanı” ifadesiyle başlamakta olup ilk iki rükünü şu şekildedir:

“Du‘â fermânıdır.

Düstûr-ı mükerrerem müşîr-i müfahham nizâmü'l-âlem müdebbiru umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyânü'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânî's-sa'âdeti ve'l-iclâl el-mahfûfu bi-sınûfi avâtîfi'l-meliki'l-a'lâ Âsitâne-i sa'âdetimde Sadâret-i uzmâ ve vekâlet-i kübrâ kâim-makâmı olan vezîrim Osman Paşa -edâmallâhu te'âlâ iclâlehû- ve a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdalü'l-fudalâi'l-müteverri'in yenbû'u'l-fazl ve'l-yakîn keşşâfû'l-müşkilâtî'd-dîniye hallâlü'l-mufasssalâtî'l-yakîniye miftâhu künûzi'l-hakâyık messâhu rumûzi'd-dekâyık el-mahfûfu bi-sınûfi avâtîfi'l-meliki'l-a'lâ Anadolu kâdiaskerliği pâyesiyle İstanbul kadısı olan Mevlânâ Abdullah -edâmallâhu te'âlâ fezailehû- tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki...”⁸

Görsel-1

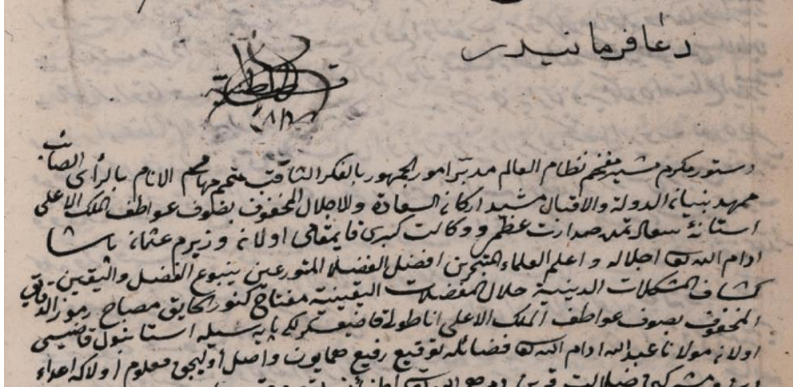
Şekil-1

Rivayetler (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020).

⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri 88 İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil* (H. 1237-1246 / M. 1822-1831), haz. Abdullah Sivridağ, Mustafa Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 48/324; *İstanbul Kadı Sicilleri 57: İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil* (H.1107-1108 / M.1695-1697), 17/715; *İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil* (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), haz. Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 252.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, “Ferman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/402.

⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri 57: İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil* (H.1107-1108 / M.1695-1697), 17/715.

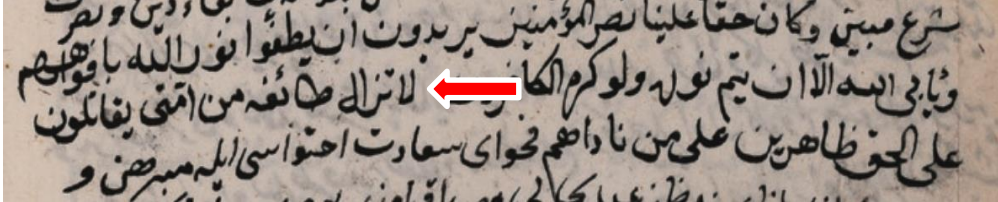
←
Birinci Rükün

←
İkinci Rükün

Kayıt incelendiğinde muhataplardan ilkinin Sadrazam Osman Paşa, ikincisinin ise İstanbul Kadısı Mevlana Abdullah olduğu görülmektedir. Bu iki muhatap zikredildikten sonra “tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olucak ma‘lûm ola ki” şeklindeki bağlantı cümlesiyle fermanın yazılış sebebi muhataplara bildirilerek ayet ve hadis atfının yer aldığı aşağıdaki bölüm gelmektedir:

“...ma‘lûm ola ki a‘dâ-i dîn ve müşrikîn-i delâlet karîn ve merhemallâhu te‘âlâ itfâe nûr-ı yakîn kasdıyla birbirlerinden isticâş ve istinsâr ile berren ve bahren bilâd-ı İslâmiyeye müstevlî olup ve lâkin bi-hamdillâhi te‘âlâ bekâ-i dîn ve nusret-i şer‘-i mübîn ve kâne hakkın aleynâ nasrûl-müminîn ‘yürîdûne en yutfiû nûrallâhi bi-efvâhihim ve ye‘ballâhu illâ en yütimme nûrahû ve lev kerîhe’l-kâfirûn. Lâ-tezâlû tâife-tün min-ümme’ti yukâtîlûne ale’l-hakkı zâhirîne alâ men nâdâhum fehvâ-yı sa‘âdet-ihtivâsı ile müberhen ve mev‘ûd olmağla...”⁹

Görsel-2

Şekil- 1
Başlangıç

İlgili kayıta düşmanların Osmanlı topraklarına karadan ve havadan Allah’ın nurunu söndürme kastıyla musallat oldukları ancak bunun “Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz.”¹⁰ şeklindeki ayetin ve “Ümmetinden bir topluluk, hak üzere savaşmayı sürdürecektir; onlara düşmanlık edenlere karşı da üstün olacaklardır.” hadisinin fehvâyı sa‘âdet ihtivâsı (saadeti içeren mana) ile kesin ve vaadedilen bir iş olarak mümkün olmayacağı belirtilmektedir. Yukarıdaki kayıta yer alan rivayetin: “لا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِّنْ أُمَّتِي يَقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ نَادَاهُمْ” şeklinde olduğu görülmektedir. Rivayette yer alan ناداهم ifadesinin şeklinde hatalı okunarak transkribe metne yansıtıldığı dikkat çekmektedir. Yukarıdaki orijinal kayıt her iki okumaya müsait

⁹ İstanbul Kadı Sicilleri 57: İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H.1107-1108 / M.1695-1697), 17/715.

¹⁰ et-Tevbe 9/32

olsa da rivayetin aslında ناولهم kelimesi yer almaktadır. Bu kelime “Onlara düşmanlık etti.” manasına gelirken ناداهم kelimesi “Onları çağırdı.” anlamına gelmektedir. Bu itibarla rivayetin anlamını bozmaktadır. Bu örnek, hadislerin transkripsiyonu yapılırken hadis alanına vukufiyetin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim ilgili rivayet, hadis kaynaklarında görülmüş olsaydı kuşkusuz daha doğru bir transkripsiyon yapılabilirdi. Bununla birlikte transkribe metinde ayet metni ile hadis metnin tek bir tırnak işareti arasında olması okuyucu nezdinde rivayetin, ayetin bir devamı şeklinde olduğu yanılgısını oluşturmaktadır.

Fermanın yazılış sebebi yukarıda ifade edildikten sonra sadrazam ve İstanbul kadısından ilgili sefer için çeşitli camilerde çeşitli vakitlerde duaların edilmesi, bu dualara; fakir, yetim ve muhtaçlar başta olmak üzere her kesimden insanın katılımının önem arz ettiği belirtilerek katılımlarının sağlanması istenmektedir. Ferman farklı konularda dört ayet ve altı rivayet içermesi sebebiyle oldukça önemlidir. Son olarak fermanın sonundaki “Be-yurd-ı sahrâyı Niş” şeklindeki kayıttan fermanın, sefer esnasında hazır bulunan ve bugün Sırbistan topraklarında yer alan Niş şehrinde sâdır olduğu anlaşılmaktadır.

2. I. Mahmud’a Ait Bir Savaş Fermanında Hadisler

Sicillerde yer alan rivayetlerden: "الْكُفْرُ مَلَّةٌ وَاحِدَةٌ" ile "الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ" rivayetleri Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı sicilde yer alan bir ferman kaydında yer almaktadır. Bunlardan "الْكُفْرُ مَلَّةٌ وَاحِدَةٌ" rivayeti iki yerde geçmekte olup ikincisine sonraki bölümde yer verilecektir. Rusya’nın Osmanlı Devleti ile kurduğu sulh ortamını bozması üzerine Osmanlı birliklerinin Kırım’a sevk edilmelerini içeren bu ferman kaydı, 1150/1737 tarihli olup I. Mahmud’un (öl. 1168/1754) saltanat yıllarına denk düşmektedir. Fermanın başlangıç kısmı şu şekildedir:

“Akzâ kuzâtî’l-Müslimîn evlâ vülâtî’l-muvahhidîn ma‘denü’l-fezâil ve’l-yakîn râfi‘u a‘lâmi’s-şerî‘ati ve’d-dîn vârisü ulûmî’l-enbiyâ-i ve’l-mürselîn el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti’l-meliki’l-mu‘în Anadolu’nun sol kolu nihâyetine varıp gelince vâki‘ olan mevâlî-i izâm –zîde fazluhum– ve mefâhirü’l-kuzât ve’l-hükkâm ma‘denü’l-fezâil ve’l-keîlâm kuzât ve nüvvâb –zîde fazluhum– ve mefâhirü’l-emâsil ve’l-akrân yeniçeri serdârları ve ocak ihtiyârları ve serdengeçdi ağaları ve bayrakdârları ve a‘yân-ı vilâyet iş erleri –zîde kadruhüm– tevkî‘-i refî‘-i hümayûn vâsıl olucak ma‘lûm ola ki...”¹¹

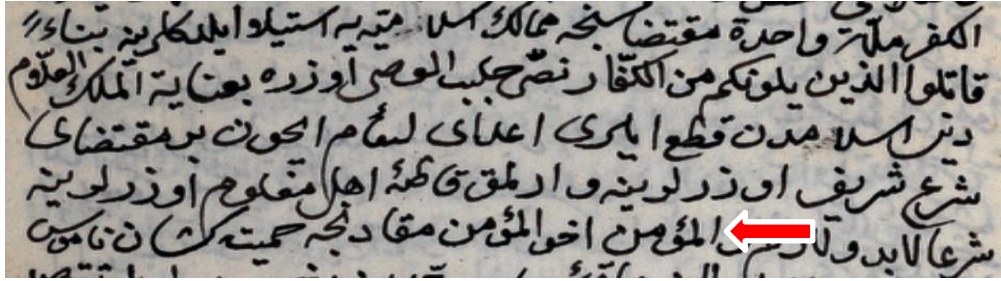
Ferman rükünlerinden ikincisini oluşturan bu kısım fermanın muhatabını göstermektedir. Bu itibarla “Akzâ kuzâtî’l-Müslimîn evlâ vülâtî’l-muvahhidîn” ifadesiyle ferman, kadıyı muhatap alarak yazılmıştır. Kadıya dair çeşitli övgü ifadelerinin yer aldığı bu kısımda aynı zamanda bazı ileri gelen şahısların mansıpları anılmış ve hemen peşi sıra “zîde fazluhum” (Allah faziletlerini artırsın) şeklinde dua ibareleri kullanılmıştır. Yukarıdaki kaydın son kısmında zikredilen “tevkî‘-i refî‘-i hümayûn vâsıl olucak ma‘lûm ola ki” ifadesiyle de fermanın yazılış sebeplerinin anlatılacağı bölüme giriş yapılmaktadır. “Sultanın fermanı kendilerine ulaştığında bilinsin ki...” şeklinde bir mana-

¹¹ *İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738)*, 252.

yı ifade eden bu kısım, bir önceki rükün ile bir sonraki rükün arasında bağlantı görevi görmektedir.¹² Fermanda rivayetlerin kullanımı ise bu kısımdan sonra başlamaktadır ve aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

“...ma‘lûm ola ki a‘dâ-yı dîn ü Devlet-i aliyye olan Moskov ve Nemçe kefereleri devlet-i ebed-müddetim ile cânibeynde ma‘kûd olan sulh u salâhı nakz ve ahkâr ve bir-biri ile ittihâd ve istizhâr ederek ‘El-küfrü milletün vâhidetün’ muktezâsınca memâlik-i İslâmiyyeyi istîlâ eylediklerine binâen ‘Kâtilü’llezîne yelûneküm mine’l-küffâr’ nass-ı celîlü’l-kadr üzere bi-inâyeti’l-meliki’l-allâm dîn-i İslâm’dan kat’-ı eyâdî-i a‘dâ-yı li‘âm için ber-muktezâ-yı şer‘-i şerîf üzerlerine varılmak katı‘be-i ehl-i ma‘lûm üzerlerine şer‘an lâbüd ve lâzım ve ‘el-mü’minîne ahu’l-mü’mîn’ müfâdınca hamîyyet-keşân-ı nâmûs-ı şer‘at-i Ahmedî olan âmme-i ibâd-ı muvahhidîne dahi birbirleriyle tekâsüd ve tesânüd vâcib ve mütehattim olmakdan nâşî...”¹³

Görsel-3

Şekil-2
Başlangıç

Fermanın yazılış sebeplerinin anlatıldığı yukarıdaki kayıt incelendiğinde ilk görülen rivayet: "الْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ" şeklindedir. "Küfür tek millettir." anlamına gelen rivayet, Rus ve Nemçe olarak adlandırılan Avusturyalıların ittifak ederek ve âdeti tek millet haline gelecek Osmanlı Devleti'nin topraklarını istila etmelerini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Rivayetin peşi sıra gelen "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın."¹⁴ meâlindeki ayetin "Nass-ı celîlü’l-kadr üzere" denilmek suretiyle düşmanla savaşmaya dayanak oluşturulduğu görülmektedir. Fermanda zikredilen son rivayet ise "الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ" rivayetidir. "Mümin müminin kardeşidir." anlamına gelen rivayet, söz konusu seferberlik durumu sebebiyle Müslümanların birbirleriyle ittifak kurmalarına ve birbirlerine yardımcı olmalarına mesned teşkil edilmiştir. Yukarıdaki asıl nüshada "الْمُؤْمِنُ" "الْمُؤْمِنُ" şeklinde geçen rivayet transkribe metne "el-mü'minîne ahu'l-mü'mîn" şeklinde çoğul sığayla aktarılmıştır. Bu rivayetten sonra aktarılan ayet: "Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin."¹⁵ ayeti olup cihada teşvik bağlamında zikredilmiştir. I. Mahmud'un seferberlik durumunu bildirmek üzere yayınladığı bu ferman, iki ayet ve iki rivayete atıfta bulunması itibariyle oldukça değerlidir.

3. Mora İsyanı Sonucu Sâdır Olan Bir Beyannamede Hadis

¹² Kütükoğlu, "Ferman", 12/402.

¹³ İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), 252.

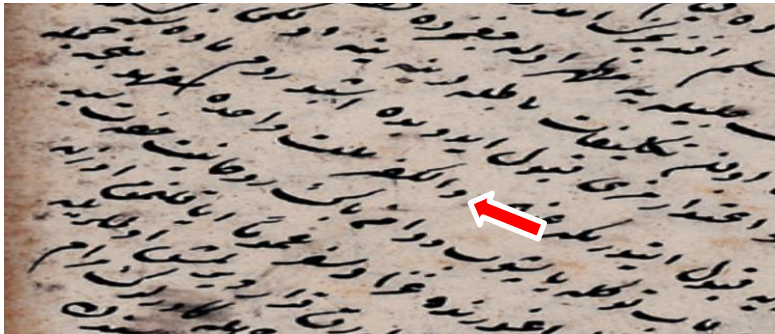
¹⁴ et-Tevbe 9/123.

¹⁵ et-Tevbe 9/41.

"الْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ" rivayetinin yer aldığı ikinci örnek İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı sicilde yer almaktadır. Rumların Mora'daki ayaklanmaları, Navarin baskını ve bazı Avrupalı devletlerin Yunanistan'a bağımsızlık verme düşünceleri üzerine alınması gereken tedbirleri içeren bu belgenin tarihi II. Mahmud'un (öl. 1255/1839) saltanat yıllarına denk düşmektedir. 1821'deki Mora İsyanı ve sonrasında gelişen olaylarla Türk hâkimiyetinin tamamen kaybolduğu Mora'da hâkimiyeti yeniden tesis edebilmek, adayı tekrar ele geçirebilmek ve bu hususta alınacak tedbirlerin uzunca anlatıldığı bu belgede karşımıza çıkan nakil, "الْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ" rivayetidir. Rivayetin kayıta geçtiği kısım aşağıdaki şekildedir:

"...düvel-i mezkûrenin bu bâbda olan teklîfât-ı bâtilalarına evvelki gibi red ile cevâb verilmekde sebât ve metânet olunarak eğer onlar dahi cevâb ve i'tizârımızı kabûl edip de işbu Rum maddesine müdâhaleden vazgeçerler ise ne güzel ve illâ yine teklîf-i mezbûru Devlet-i aliyyeye kabûl ettirmeğe inâd ve "el-küfrü milletün vâhide" mefhûmunca cümle küffâr bu bâbda ittifâk ve ittihâd ederler ise böyle bizler dahi hemen bâb-ı tevekküle yapışıp ve dâmen-i pâk-ı rûhâniyet-i hazret-i seyyidü'l-enbiyâyâ sıdkla sarılıp dinimizin kudret ve ihsânıyla dîn ü devletimizin uğurunda gazâ ve sefer umûmen ayaklanmak üzere bi'l-cümle vüzerâ-i izâm ve ulemâ-i a'lâm ve ricâl ve belki kâffe-i ehl-i islâm bu bâbda bir vücûd gibi olarak karâr verilmiş olmalarıyla..."¹⁶

Görsel-4

Şekil-3

Başlangıç

Yukarıdaki kayıt incelendiğinde "teklîfât-ı bâtila" olarak isimlendirilen ve Mora'nın bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından onaylanmasını içeren teklife karşı itiraz edildiği dikkat çekmektedir. İlgili itiraz kabul edilmediği ve kâfir toplulukların Osmanlı Devleti'ne topyekun saldırımaları hali ise "el-küfrü milletün vâhide" rivayetiyle ifade edilmiştir. Buna karşın Müslüman toplulukların da bir ve beraber hareket etmeleri salık verilmiştir. Rivayetin önceki kayıta olduğu gibi düşman kuvvetlerin Osmanlı Devleti'ne topyekun saldırma durumunu ifade etmek üzere getirilmesi oldukça önemlidir.

4. Bir Nâme-i Hümayûn ve Fetihnâme'de Hadisler

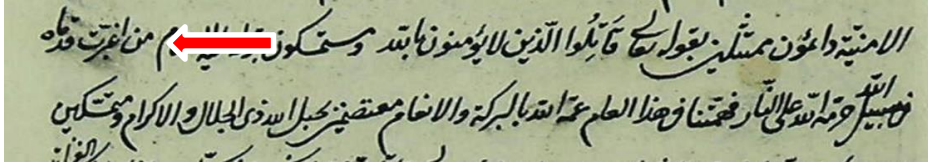
Cihad başlığı altında kadı sicillerinde yer alan rivayetlerden bazısı ve bunların dışında cihad konulu pek çok rivayet Osmanlı padişahları tarafından diğer milletlerin sul-

¹⁶ İstanbul Kadı Sicilleri 88 İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822-1831), haz. Abdullah Sivridağ, Mustafa Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 48/324.

tanlarına ve emirlerine gönderilen nâme-i hümayûn ve fetihnâmelerde de yer almaktadır. Bu hususta aktarılacak örneklerden ilki II. Süleyman'ın (öl. 1102/1691) İran Şahı Süleyman Şah'a (öl. 1105/1694) gönderdiği nâme-i hümayunda görülmektedir. Burada çeşitli din ve milletlerden kafirlerin Osmanlı topraklarına musallat oldukları anlatılmış ve bu hususta "الْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ" "Küfür tek millettir." rivayetine yer verilerek onlara karşı tüm müminlerin bir ve beraber olmaları gerektiği vurgulanmıştır.¹⁷ Nâme-i hümayûn'un sonlarına doğru ise "إِنَّ الْمُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ" "Birbirlerini Allah için sevenler arşın gölgesindedir." rivayeti ile "الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُمُ بَعْضًا" "Mümin, diğer bir mümin için birbirlerini destekleyen bir bina gibidir." rivayetine yer verilerek karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve düşmanlara karşı birlik olunmasının önemi ifade edilmiştir.¹⁸

Fatih Sultan Mehmed Han'ın (öl. 886/1481) özellikle İstanbul'un fethi münasebetiyle çeşitli sultan ve emirlere gönderdiği fetihnâmeler de ayet ve hadis atfı açısından oldukça zengindir. Bu fetihnâmeler ve Osmanlı Devleti'nin diğer padişahlarının gönderdikleri çeşitli mektupları ihtiva eden eser, Osmanlı devlet adamı ve çeşitli dönemlerde nişancılık da yapmış Feridun Ahmed Bey'e (öl. 991/1583) ait *Münşeâtü's-selâtîn* isimli eserdir. Eserdeki fetihnâme örneklerinden ilki Molla Gürânî (öl. 893/1488) tarafından kaleme alınan ve Mısır Hükümdarı İnal Şah'a yazılan mektuptur. Hamdele-salvele ve çeşitli ayet atıfları ile başlayan mektubun bir bölümünde geçen rivayet aşağıdaki gibidir:

Görsel-5

Şekil-4
Başlangıç

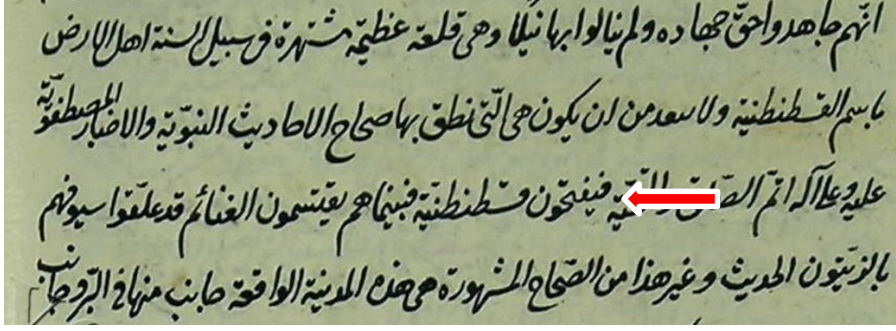
Kayıttaki rivayetin "مَنْ اغْتَرَبَتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ" şeklinde olduğu görülmektedir. Rivayetin tercümesi: "Kimin ayakları Allah yolunda toza bulanırsa Allah ona cehenneme haram kılar." şeklindedir. Rivayetin öncesinde yer alan متمسكون بقوله manasını taşıdığı Hz. Peygamber'in sözüne tutunarak, manasını taşımaktadır. Mektubun devamı incelendiğinde Molla Gürânî ve adına bu mektubu kaleme aldığı Fatih'in rivayete tutunarak benzer müjdeye nail olma arzusu taşıdıkları görülmektedir.¹⁹ Fetihnâme'nin ilerleyen sayfalarında fethine nâil olunan Konstantiniyye'nin nasıl bir şehir olduğuna da değinilmektedir. Bu kısımda çeşitli rivayetlere yer verilmiştir ki bunlardan biri: "فَيَفْتَحُونَ الْقُسْطَنْطِينِيَّةَ، فَيَبْنِيانَهَا هُمْ يَقْسِمُونَ الْغَنَائِمَ، قَدْ عَلَّقُوا سِيُوفَهُمْ بِالرَّيْثُونِ" rivayetidir.

Görsel-6

¹⁷ "A. {DVNSNMH.d...}, 1687 1099 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DOA), 5-27), 67.

¹⁸ "A. {DVNSNMH.d...}, 69.

¹⁹ Ahmed Ateş, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *Tarih Dergisi* 4/7 (2011), 17; Nişancı Feridun Bey, *Münşe'ât-ı Selâtîn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 04070), 155b.

Şekil-5
Başlangıç

Rivayetin tercümesi: “Onlar Konstantiniyye’yi fethederler. Ganimetleri paylaşırken de kılıçlarını zeytin ağaçlarına asarlar.” şeklindedir. Rivayetin devamında: “Bu ve buna benzer sahih hadislerde zikredilen şehrin burası olması mümkündür.” denilerek hem bu hadisin hem de Konstantiniyye ile ilgili diğer hadislerin sıhhati vurgulanmıştır.²⁰ Fatih’in aynı maksatla diğer sultanlara gönderdiği fetihnâmelerde de çok sayıda ayet ve hadis atfına yer verilmektedir.²¹ Genel olarak Feridun Ahmed Bey’in *Münşeâtü’s-selâtîn* isimli eserinde pek çok Osmanlı padişahına ait mektuplarda çeşitli ayet ve hadis atıflarına yer verilmektedir. Devletin resmî evrakları hüviyetini taşıyan bu mektuplarda çok sayıda ayet ve hadis atfına yer verilmesi ayrı bir çalışma konusu olup Osmanlı Devleti’nin sırtını dayadığı İslam şeriatinin varlığını derinden hissettirmesi açısından oldukça önemlidir.

5. Cihad Hadislerinin Kadı Sicillerine İntikali

Cihad hadislerinin ilki olarak zikredilen rivayet “لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ، حَتَّى يُقَاتِلَ آخِرُهُمُ الْمَسِيحَ الدَّجَالَ” kaydı bulunmaktadır. Rivayet tarama grubu kaynaklarından; *Meşâbiḥü’s-sünne*, *Miškâtü’l-meşabiḥ*, *Mirkâtü’l-mefâtih* ve *Şerḥu Meşâbiḥü’s-sünne*’de geçmektedir.²² Rivayet *Sünen-i Ebî Dâvud* ile *Müsned-u Ahmed* ‘te de yer almaktadır.²³ Rivayetin buna yakın formları ise; başta *Şaḥîḥ-u Müslim* olmak üzere *el-Câmi’u’s-şagîr* ve şerhi *Feyzu’l-kaḍîr* ile *Mebâriku’l-ezhâr*’da zikredilmektedir.²⁴ Rivayete Osmanlı manzum hadis

²⁰ Ateş, “İstanbul’un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, 18; Nişancı Feridun Bey, *Münşe’ât-ı Selâtîn* (Fatih, 04070), 156a; İlgili hadislerin sıhhat ve yorumlanışı hakkında detaylı bilgi için bkz: İbrahim Saylan, *Kaynaklarda Kostantiniyye Rivayetlerinin Tespiti ve Yorumlanması*, ed. Veli Atmaca (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023).

²¹ Nişancı Feridun Bey, *Münşe’ât-ı selâtîn* (Fatih, 04070), 161b;162a.

²² el-Ḥuseyn b. Mes’ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ’ Ebû Muḥammed el-Beğavî, *Meşâbiḥü’s-sunne*, thk. Yûsuf ‘Abdurrahmân el-Mar’aşlî vd. (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1407/1987), 3/45; Muhammed b. Abdullah el-Ḥaṭîb et-Tebrîzî, *Miškâtü’l-meşabiḥ*, ed. Muhammed Nâsiruddîn el-Bâni (Mektebu’l-İslâmî, 1985), 2/1123; Ebû’l-Ḥasen Nûrûddîn ‘Alî b. Sultân Muḥammed ‘Alî el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerḥu miškâtü’l-meşabiḥ* (Beyrut; Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1422/2002), 6/2474; Muḥammed b. ‘Abdullaṭîf b. ‘Abdul’azîz b. Eminuddîn b. Firiştâ er-Rûmî el-Kirmânî el-Ḥanefî İbnu’l-Melek, *Şerḥu Meşâbiḥi’s-sunne*, thk. Nureddin Tâlib vd. (b.y.: İdâretü’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1433/2012), 4/324.

²³ Suleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Delhi: el-Maṭba’atu’l-Enşâriyye, 1323), “Cihād” 4; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî İbn Hanbel, *Müsned-i Ahmed*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 33/149(No:19920).

²⁴ Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccac Müslim, *el-Câmi’u’s-şagîr*, thk. Nizâr b. Muhammed el-Feryâbî (Riyad: Dâru’t-Tîbe, 2006), “İmâret”, 173; Ebû’l-Faḍl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *el-Câmi’u’s-şagîr fî eḥâdîsi’l-beşîrîn-nezîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-

eserlerinde ulaşılamaması intikalin başta *Sünen-u Ebî Dâvud* olmak üzere *Meşâbîhu's-sünne* ve etrafında oluşan eserler üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo-1

Kaynaklarda Yer Alan	Sicillere İntikal Eden
لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ	لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ، ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ نَاوَاهُمْ
لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ	
لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ	

Cihad başlığı altından zikredilen rivayetlerden bir diğeri olan "الْكُفْرُ مَلَّةٌ وَاحِدَةٌ" rivayeti, tarama grubu kaynaklarından *el-Câmi 'u's-şagîr* şerhi *Feyzu'l-kadîr*, *Meşâbîh* şerhi *Mirkâtü'l-mefâtîh*, *Dürerü'l-ḥükkâm* ile bu kaynakların dışında Molla Gürânî'ye ait *el-Kevşerü'l-cârî*'de zikredilmektedir.²⁵ Rivayet, en erken kaynak olarak *Muvatta*'nın İmam Şeybânî (öl. 189/805) rivayetinde yer almaktadır.²⁶ Şeybânî bu rivayeti, İmam Mâlik'in (öl. 179/795) naklettiği *لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ* rivayetini aktardıktan sonra *وَبِهَذَا نَأْخُذُ* "Biz bununla amel ederiz." diyerek kendi görüşünü ifade edecek tarzda nakletmiştir. Bu ifade onun Mâlikî mezhebine muhalafet ettiği tarikleri gösterdiği gibi; Kûfe ve Irak ehlinin tariklerini de ifade eden bir eleştiri kaydı olarak görülebilir.²⁷ Rivayet İmam Şâfi'î'nin (öl. 204/820) *el-Üm* isimli eserinde de zikredilmektedir.²⁸ Ancak *Muvatta*'nın İmam Şeybânî rivayetinin daha önceki bir kaynak olması onun Hanefi kaynaklarına intikalinin İmam Şeybânî üzerinden gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir. Rivayetin sicillere ve daha geniş anlamda Osmanlı hukuk metinlerine intikalinin ise başta Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-ḥükkâm* isimli eseri olmak üzere Molla Gürânî'nin *el-Kevşerü'l-cârî*'sinden olabileceğini söylemek mümkündür.

Bu başlık altında zikredilen bir diğer rivayet ise "الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ" rivayetidir. Rivayet tarama grubu kaynaklarından; *Meşâbîhu's-sünne*, *Mişkâtü'l-meşâbih*, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, *Şerhu meşâbîhu's-sünne*, *el-Câmi 'u's-şagîr* ve şerhi *Feyzu'l-kadîr* ile

İlmiyye, 2004), 2/579; Muhammed Abdurraûf Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu cami'u's-sagîr*, thk. Ahmed Abdusselam (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 3/512; 'Abdullaṭîf b. 'Abdul'azîz b. Emînuddîn b. Firiştâ er-Rûmî el-Kirmânî el-Hanefî İbnu'l-Melek, *Mebâriku'l-ezhâr şerhu meşâriku'l-envâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdulkaksûd (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995), 1/475.

²⁵ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu cami'u's-sagîr*, 6/95; 'Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtü'l-meşâbih*, 5/2022; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-ḥükkâm fî şerhi gureri'l-aḥkâm* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1875), 1/301; Şihâbuddîn Ahmed b. İsmail b. 'Osmân el-Gürânî, *el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâdi eḥâdişi'l-buḥârî*, thk. eş-Şeyh Ahmed 'İzzû 'Înâye (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1429/2008), 5/295.

²⁶ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*' (Rivâyetü's-Şeybânî), thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaṭîf (Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), "Kitâbü'l-Ferâiz" 727.

²⁷ Hüseyin Mânî Sa'âde, "Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik'in Muvatta'ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefi Ulemâ Örneği-", çev. Muhammed Talha Kılıç, *Balikesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 549.

²⁸ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rifat Fevzi Abdullmuttalib (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2001), 8/289.

Mebâriku 'l-ezhâr 'da geçmektedir.²⁹ Rivayete Molla Gürânî'nin *el-Kevşerü 'l-cârî*'sinde de atıfta bulunmaktadır.³⁰ Rivayet *Kütüb-i Tis 'a* içerisinde *فَلَا يَجِلُّ* *لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَبْتَاعَ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ. وَلَا يَخْطُبَ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَذَرَ* *الْمُؤْمِنُ مِرَّةً الْمُؤْمِنَ، وَالْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ يَكْفُ عَنْهُ* şeklinde formuyla *Şahîh-u Müslim*'de, *Meşâbiḥu 's-sünne*'de yer alan *عَنْهُ صَبِيعَتُهُ وَيَحْطُطُهُ مِنْ وَرَائِهِ* şeklindeki formuyla da *Sünen-u Ebî Dâvud*'ta geçmektedir.³¹ Rivayet Osmanlı dönemi manzum hadis eserlerinden Vâlî'nin (öl. 1007/1598) *Manzûme-i hadîs-i erba 'în* isimli eserinde yer almaktadır.³² Yüceer'in yer verdiği listeye göre rivayet, İlâhî'ye (d. ?? - öl. ?/1480'den sonra) ait manzum kırk hadis eserinde de zikredilmektedir.³³ Ancak yine Yüceer'in tespit ettiği yazma nüsha incelendiğinde rivayetin *الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ* şeklinde değil de *الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ* "Müslüman Müslümanın kardeşidir." şeklinde yer aldığı görülmüştür.³⁴ Rivayet sicillerde yer aldığı kısa formuyla Kudâî'ye ait (öl. 454/1062) *Şihâbü 'l-aḥbâr*'da da geçmektedir. Bu durum eserin Türk kültürü üzerindeki etkisi dikkate alındığında intikale dair önemli ipuçları vermektedir.³⁵ Aşağıda rivayetin farklı tariklerine ilişkin tablo yer almaktadır:

Tablo-2

Kaynaklarda Yer Alan	Sicillere İntikal Eden
الْمُؤْمِنُ مِرَّةً الْمُؤْمِنَ، وَالْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ يَكْفُ عَنْهُ صَبِيعَتُهُ وَيَحْطُطُهُ مِنْ وَرَائِهِ	الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ
الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ لَا يَدْعُ نَصِيحَتَهُ عَلَى كُلِّ حَالٍ	
الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ. فَلَا يَجِلُّ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَبْتَاعَ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ. وَلَا يَخْطُبَ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَذَرَ	

I. Mahmud'a ait bir savaş fermânında yer alan cihad ile ilgili yukarıdaki iki rivayetin tarama grubu kaynaklarında yer alması rivayetlerin özellikle bu kaynaklar üzerinden sicillere intikal etmiş olabileceğini gösterse de I. Mahmud'un İslamî ilimlere olan ilgisi, vakit namazlarını camide kılmaya özen göstermesi ve önemli kütüphaneler kur-

²⁹ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meşâbiḥu 's-sunne*, 3/375; et-Tebrîzî, *Mişkâtü 'l-meşâbiḥ*, 3/1390; 'Ali el-Kârî, *mirkâtü 'l-mefâtîḥ şerhu mişkâtü 'l-meşâbiḥ*, 8/3122; İbnu'l-Melek, *Şerhu Meşâbiḥi 's-sunne*, 5/307; Süyûtî, *el-Câmi 'u 's-şagîr fî eḥâdîsi 'l-beşîrîn-nezîr*, 2/549; Münâvî, *Feyzu 'l-kadîr şerhu cami 'u 's-sagîr*, 6/256; İbnu'l-Melek, *Mebâriku 'l-ezhâr şerhu meşâriku 'l-envâr*, 2/419.

³⁰ Gürânî, *el-Kevşerü 'l-cârî ilâ riyâdî eḥâdîsi 'l-buḥârî*, 11/15.

³¹ Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Muslim, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi 't-Turâsi 'l-'Arabî, 1374/1955), "Nikâḥ"56; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Edeb"57.

³² Mustafa Yüceer, *Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler*, 536; Yenipazarlı Vâlî, *Manzûme-i hadîs-i erba 'în* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00438-001), 8b.

³³ Mustafa Yüceer, *Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler*, 593.

³⁴ İlâhî, *el-Eḥâdisü 'l-erba 'ûn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 05913-007), 47b.

³⁵ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. 'Ali el-Mısrî el-Kudâî, *Musnedu 'ş-şihâb*, thk. Hamdî b. 'Abdumecîd es-Selefî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1407/1986), 1/106; Ali Yardım, "Kuzâî'nin 'Şihâbü 'l-Aḥbâr' Adlı Hadis Kitabı Türk-İslam Kültürü Üzerindeki Tesirleri", *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 12/1 (1983), 65-76.

ması³⁶ ilgili rivayetlerin öğrenilmesinin ve sicillere intikalinin çok daha farklı yollarla gerçekleştirilebileceğini de hatırlatmaktadır.

II. Süleyman'a ait nâme-i hümayundaki rivayetlerden ilki olan "الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ" rivayeti ise tarama grubu kaynaklarından *Meşâbîhu's-sünne* ve etrafında oluşan eserler, *el-Câmi'u's-şagîr* ve şerhi *Feyzu'l-kadîr* ile *Mebâriku'l-ezhâr*'da zikredilmektedir.³⁷ Rivayet nâme-i hümayunda *يَشُدُّ بَعْضُهُم بَعْضًا* şeklinde geçerken kaynaklarda *يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا* şeklinde yer almaktadır. Metin kayda geçirilirken divan kalemi tarafından yanlış zabt edildiğini düşündüğümüz rivayetteki bu hata, manada önemli değişiklikler ortaya çıkarmamaktadır. Rivayet başta *el-Câmi'u's-şahîh* olmak üzere pek çok temel hadis kaynağında da yer bulmaktadır.³⁸ Rivayet, Buḥârî rivayeti olması hasebiyle *el-Kevşerü'l-cârî*'de de geçmektedir.³⁹ Aynı zamanda *الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ* şeklindeki formuyla Osmanlı dönemi manzum hadis eserlerinden Okçuzâde Mehmet Şâhi'ye ait (öl.1039/1630) *Aḥsenu'l-hadîs* isimli eserde zikredilmektedir.⁴⁰

Nâme-i hümayundaki ikinci rivayet "إِنَّ الْمُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ" şeklindedir. Rivayet tarama grubu kaynaklarından *el-Câmi'u's-şagîr* ve şerhi *Feyzu'l-kadîr*'de yer almaktadır.⁴¹ Bu şekliyle temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayetin nâme-i hümayûn'a *el-Câmi'u's-şagîr* ve şerhi *Feyzu'l-kadîr* üzerinden intikal ettiğini söylemek mümkündür.

Fatih'in fetihnâmesindeki rivayetlerden ilki olan "مَنْ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَهُ اللَّهُ" rivayeti ise tarama grubu kaynaklarından; *el-Câmi'u's-şagîr*, şerhi *Feyzu'l-kadîr*, *Mebâriku'l-ezhâr* ve *Mirḳâtü'l-mefâtîh*'te geçmektedir.⁴² Rivayet başta *el-*

³⁶ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 56-58.

³⁷ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meşâbîhu's-sunne*, 3/364; et-Tebrîzî, *Mişḳâtü'l-meşâbîh*, 3/1385; 'Ali el-Kârî, *Mirḳâtü'l-mefâtîh şerhu mişḳâtü'l-meşâbîh*, 7/3102; İbnu'l-Melek, *Şerhu Meşâbîhi's-sunne*, 5/292; Süyûtî, *el-Câmi'u's-şagîr fî eḥâdîsi'l-beşîrîn-nezîr*, 2/548; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu cami'u's-sagîr*, 6/252; İbnu'l-Melek, *Mebâriku'l-ezhâr şerhu meşâriku'l-envâr*, 2/420.

³⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavḳî'n-Necât, 1422), "Mezâlim" 6; Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, "el-Birr" 65; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "el-Birr" 18; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî en-Nesâ'î, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Ḥasen 'Abdumun'im (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), "Zekat" 67; İbn Hanbel, *Müsned-i Ahmed*, 32/399(No:19624).

³⁹ Gûrânî, *el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâdi eḥâdîsi'l-buḥârî*, 2/165.

⁴⁰ Mustafa Yüceer, *Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler*, 574; Yılmaz Öksüz, *Okçuzâde Mehmed Şâhi'nin Aḥsenu'l-Hadîs'i (İnceleme-metin)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016), 450; Okçuzade Mehmed Şâhi, *Aḥsenu'l-hadîs* (Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar, 613700), 95b.

⁴¹ Süyûtî, *el-Câmi'u's-şagîr fî eḥâdîsi'l-beşîrîn-nezîr*, 1/129; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu cami'u's-sagîr*, 2/387.

⁴² Süyûtî, *el-Câmi'u's-şagîr fî eḥâdîsi'l-beşîrîn-nezîr*, 2/517; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu cami'u's-sagîr*, 6/86; İbnu'l-Melek, *Mebâriku'l-ezhâr şerhu meşâriku'l-envâr*, 1/70; 'Ali el-Kârî, *Mirḳâtü'l-mefâtîh şerhu mişḳâtü'l-meşâbîh*, 4/1395.

Câmi 'u's-*ṣaḥiḥ* olmak üzere pek çok kaynakta yer almaktadır.⁴³ Rivayet tereke kayıtlarında yer bulan *et-Tergîb ve't-terhîb*'de de yer almaktadır.⁴⁴ Rivayet Halvetî Muhyî'ye (XVI. Asırdan sonra) ait *Gül-i Sad-Berg* isimli manzum hadis eserinde zikredilmektedir.⁴⁵ Rivayetin Fetihnâme'yi kaleme alan Molla Gürânî'ye ait Buḥârî şerhi *el-Kevşerü'l-cârî*'de geçmesi de intikale dair önemli bilgiler vermektedir.⁴⁶

Fetihnâme'de yer alan ikinci rivayet ise "فَيَفْتَحُونَ الْقُسْطَنَاطِينِيَّةَ، فَيَبْنِمَا هُمْ يَقْسِمُونَ" "فَيَفْتَحُونَ الْقُسْطَنَاطِينِيَّةَ، فَيَبْنِمَا هُمْ يَقْسِمُونَ" rivayetidir. Rivayet, tarama grubu kaynaklarından; *Meşâbiḥu's-sünne* ve etrafında oluşan eserler ile *Mebâriku'l-ezhâr*'da geçmektedir.⁴⁷ Rivayet bir *Ṣaḥiḥ-u Müslim* rivayeti olup bahsi geçen eserlere buradan intikal etmiştir.⁴⁸

Kadı sicillerini esas alarak Osmanlı resmi belgelerinde sınırlı tarihler arasında cihad rivayetlerinin izini süren bu araştırma, her ne kadar sayıları az da olsa bu belgelerde hadislerin yer aldığını ve bulundukları metinlerde anlamı ve yargıyı kuvvetlendirme maksadıyla kullanıldıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu kullanımlar, hadislerin hukuk metinleri ve resmi belgelerdeki kullanım usullerini görünür kılması ve hadislerle olan güveni yansıtmaları açısından değerli görülmelidir.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı hukuk tarihinin temel kaynaklarından biri olan İstanbul Kadı Sicilleri üzerinden hadislerin hukuk metinlerindeki varlığını ve dolaşımını incelemeyi amaçlamıştır. Yapılan incelemede sicillerde toplam 193 ferman kaydı tespit edilmiş, bunlardan beşinin cihad ve seferberlik durumu ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Bu beş kayıttan ikisinde rivayetlere açık şekilde yer verilmiştir. Cihad ile ilgili bir beyannâme'de de rivayet tespit edilmiştir. Tespit edilen rivayetlerin büyük bölümü, tarama grubu kapsamında değerlendirilen kaynaklarda yoğun bir biçimde yer almakta olup, bu durum ilgili eserlerin Osmanlı toplum ve siyaset hayatındaki etkisini ortaya koymaktadır. Özellikle sicillerde yer alan ayet ve hadis atıfları, Osmanlı şer'î hukukunun dayandığı temel referansın İslam hukukunun temel kaynakları olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, tespit edilen rivayetlerin çoğunluğunun meşhur rivayetler olması, metinlerin otorite vurgusunu güçlendiren bilinçli bir tercih olabileceğini göstermektedir.

⁴³ Buḥârî, *el-Câmi 'u's-ṣaḥiḥ*, "Cum'a" 18; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-kubrâ*, "Cihâd" 9; Tirmizî, *Câmiu'l-kebîr*, "Fezâilu'l-Cihâd" 7; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Cihâd" 848; İbn Hanbel, *Müsned-i Ahmed*, 36/295(No:21963).

⁴⁴ Ebû Muhammed 'Abdul'azîm b. 'Abdulkavî el-Munzirî 'Abdul'azîm el-Munzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-ḥadîsi's-şerîf*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 2/176.

⁴⁵ Mustafa Yüceer, *Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler*, 629; Muhyiddin Muhammed b. Fethullah b. Ebû Tâlib el-Edirnevî el-Gülşenî Muhyî-i Gülşenî, *Gül-i Sad Berk* (Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, 564370), 4a.

⁴⁶ Gürânî, *el-Kevşerü'l-cârî ilâ riyâdi eḥâdişi'l-buḥârî*, 3/31.

⁴⁷ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meşâbiḥu's-sunne*, 3/480; et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-meşâbiḥ*, 3/1392; 'Ali el-Kârî, *Mirḳâtü'l-mefâtiḥ şerḥu mişkâtü'l-meşâbiḥ*, 8/3414; İbnu'l-Melek, *Şerḥu Meşâbiḥi's-sunne*, 5/521; İbnu'l-Melek, *Mebâriku'l-ezhâr şerḥu meşâriku'l-envâr*, 1/505.

⁴⁸ Müslim, *el-Câmi 'u's-ṣaḥiḥ*, "Fiten" 34.

Çalışmada elde edilen veriler, Osmanlı idarî yapısının, hukuk uygulamalarıyla İslamî referanslar arasında güçlü bir bağ kurma çabasını sistematik bir şekilde sürdürdüğüne işaret etmektedir. Özellikle seferberlik ve cihad gibi devletin askerî-siyasal politikalarıyla doğrudan ilişkili konularda hadislerin tercih edilmesi, meşruiyetin sağlam zeminlere oturtulmak istendiğini düşündürmektedir. Bu durum aynı zamanda toplumun farklı kesimlerinin ortak inanç dünyasında karşılık bulan dini referansların, hukuki belgeler aracılığıyla devlete aidiyet hissini pekiştiren bir araç olarak kullanılabileceğini de göstermektedir.

Bununla birlikte çalışma, Osmanlı hukuk metinleri içerisindeki hadis kullanımının hem içerik hem de bağlam bakımından daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğini de ortaya koymuştur. Özellikle farklı şehir kadı sicilleriyle karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığında ve İstanbul Kadı Sicilleri bütünüyle incelendiğinde hadislerin coğrafi ve dönemsel farklılıklarına dair daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte çok daha farklı konularda ne tür hadislerin kullanıma sokulduğu da izlenebilecektir. Bu yönüyle araştırma, hem Osmanlı hukuk tarihine hem de hadislerin toplumsal ve siyasal alandaki işlevselliğine katkı sağlayacak yeni çalışmalara zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, İstanbul Kadı Sicilleri'nde hadislerin varlığını, kullanım biçimini ve dolaşım alanlarını ortaya koyarak hadislerin Osmanlı resmi yazışmalarındaki belirleyici rolüne işaret etmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- “A. {DVNSNMH.d...”, 1687 1099. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DOA), 5-27.
- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Altuntaş, Mustafa Celil. “Suyûtî’nin el-Câmi’u’s-Sağîr’inin Osmanlı Hadis Eğitimi’ndeki Yeri”. *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a: Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl*. ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz. 341-365. İstanbul, Türkiye: Zeytinburnu Belediyesi, 2017.
- Ateş, Ahmed. “İstanbul’un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”. *Tarih Dergisi* 4/7 (2011), 11-50.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *el-Câmi’u’s-Şaîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422.
- Çetintaş, Gülistan. *İstanbul Kadı Sicillerinde Muhâlea / Mukhâla’a in Istanbul Kadı Registers*. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Dârimî, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman et-Temîmî. *Sunenu’d-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Delhi: el-Maţba‘atu’l-Enşâriyye, 1323.
- Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ’. *Meşâbîhu’s-sunne*. thk. Yûsuf ‘Abdurrahmân el-Mar‘aşlî vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1407/1987.
- Ercan, Muhammed Enes. *İbni Melek ve Mebâriku’l-Ezhâr Şerhu Meşâriku’l-Envâr Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Ersoy, Ebrar. *İstanbul Kadı Sicillerinde Rehin / The Pledged in the Court Registers of Istanbul*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Gûrânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmail b. ‘Osmân. *el-Kevşeru’l-cârî ilâ riyâdî eḥâdîsî’l-buḥârî*. thk. eş-Şeyḥ Ahmed ‘İzzû ‘Înâye. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî’l-Arabî, 1429/2008.
- Hüseyin Mânî Sa’âde. “Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik’in Muvatta’ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefî Ulemâ Örneği-”. çev. Muhammed Talha Kılıç. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 541-559.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned-i Ahmed*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- İbnu’l-Melek, Muhammed b. ‘Abdullaṭîf b. ‘Abdul’azîz b. Emînuddîn b. Firiştâ er-Rûmî el-Kirmânî el-Ḥanefî. *Şerḥu Meşâbiḥi’s-sunne*. thk. Nureddîn Ṭalib vd. 6 Cilt. b.y.: İdâretü’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1433/2012.
- İbnu’l-Melek, ‘Abdullaṭîf b. ‘Abdul’azîz b. Emînuddîn b. Firiştâ er-Rûmî el-Kirmânî el-Ḥanefî. *Mebâriku’l-ezhâr şerḥu meşâriku’l-envâr*. thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdulkaksûd. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1995.
- İlâhî. *el-Eḥâdisü’l-erba’ün*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 05913-007, 45-54 yk., 13 st.
- ‘Abdul’azîm el-Munzirî, Ebû Muhammed ‘Abdul’azîm b. ‘Abdulkavî el-Munzirî. *et-Tergîb ve t-terhîb mine’l-ḥadîsî’ş-şerîf*. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417.
- ‘Alî el-Kârî, Ebû’l-Ḥasen Nûruddîn ‘Alî b. Sultân Muhammed. *Mirḳātu’l-mefâtiḥ şerḥu mişkâti’l-meşâbiḥ*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1422/2002.
- Ḳudâ’î, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer b. ‘Alî el-Miṣrî. *Musnedu’ş-şihâb*. thk. Ḥamdî b. ‘Abdumecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Mu’essesetü’r-Risâle, 1407/1986.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Ferman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/400-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Mâlik b. Enes, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta’ (Rivâyetü’ş-Şeybânî)*. thk. ‘Abdulvehhâb ‘Abdullaṭîf. Kahire: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 2. Basım, ts.
- Molla Hüsrev. *Dürerü’l-hükkâm fî şerḥi gureri’l-aḥkâm*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1875.
- Muhyî-i Gülşenî, Muhyiddin Muhammed b. Fethullah b. Ebû Ṭalib el-Edirnevî el-Gülşenî. *Gül-i Sad Berk*. Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, 564370, I+1-20 yk., 15 st.
- Muslim, Ebû’l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbü’rî. *Şaḥîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd ‘Abdubâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1374/1955.
- Mustafa Yüceer. *Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feyzu’l-kadîr şerḥu cami’u’s-sagîr*. thk. Ahmed Abdusselam. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac. *el-Câmi’u’ş-şahîḥ*. thk. Nizâr b. Muhammed el-Feryâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru’t-Tîbe, 1. Basım, 2006.
- Nesâ’î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb el-Ḥorâsânî. *es-Sunenu’l-kubrâ*. thk. Ḥasen ‘Abdumun’im. 10 Cilt. Beyrut: Mu’essesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Nişancı Feridun Bey. *Münşe’ât-ı selâtin*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 04070, 216+2 yk., muhtelif st.
- Okçuzade Mehmed Şahî. *Ahsenu’l-ḥadîs*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 613700, III, 108, I y. ;

- Öksüz, Yılmaz. *Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs'i (İnceleme-metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.
- Saylan, İbrahim. *Kaynaklarda Kostantiniyye Rivayetlerinin Tespiti ve Yorumlanması*. ed. Veli Atmaca. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Süyûtî, Ebü'l-Faẓl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *el-Câmi 'u's-şâğîr fî eḥâdîsi'l-beşîrîn-nezîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 2001.
- Tebriẓî, Muhammed b. Abdullah el-Haṭîb. *Mişkâtü'l-meşabîḥ*. ed. Muhammed Nâsiruddîn el-Bânî. 3 Cilt. Mektebu'l-İslâmî, 1985.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Câmiu'l-kebîr*. thk. Beşşar Avvad Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Uğur Kurtaran. *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.
- Yardım, Ali. "Kuzâî'nin 'Şihâbu'l-Ahbâr' Adlı Hadis Kitabı Türk-İslam Kültürü Üzerindeki Tesirleri". *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 12/1 (1983), 65-76.
- Yenipazarlı Vâli. *Manzûme-i hadîs-i erba'în*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00438-001.
- İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kısım-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699)*. haz. Rasim Erol, Sabri Atay, Nedim Pakırdağ. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 59 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704)*. haz. Coşkun Yılmaz, Salih Kahrman. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 64 Kısım-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731)*. haz. Sabri Atay, Rasim Erol. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738)*. haz. Abdülkadir Altın, Nedim Pakırdağ. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 71 Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746)*. haz. Rasim Erol, Mustafa Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 74 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172/ M. 1758)*. haz. Salih Kahrman, Mümin Yıldıztaş. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 88 İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822-1831)*. haz. Abdullah Sivridağ, Mustafa Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 91 Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827)*. haz. Salih Kahrman, Mümin Yıldıztaş. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563)*. haz. Mehmet Akman. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051 - 1053 / M. 1641 - 1644).* haz. Sabri Atay, Rasim Erol. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595).* haz. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649).* haz. Fuat Recep, Rasim Erol. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri 57: İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H.1107-1108 / M.1695-1697).* çev. Mehmet Akman. haz. Ali Coşkun, Sabri Atay, Nedim Pakırdağ, Abdülkadir Altın, Hüseyin Kılıç, Salih Kahriman. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 46 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624).* çev. Mehmet Akman. haz. Hüseyin Kılıç, Abdülkadir Altın, Numan Yekeler, Salih Kahriman, Nedim Pakırdağ. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://istanbulkadisicilleri.istanbul>
- İstanbul Kadı Sicilleri 54 Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674).* çev. Mehmet Akman. haz. Rıfat Günelan. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://istanbulkadisicilleri.istanbul>